

ARAB TILINI O'RGANISHDA SARF VA NAHV ILMLARINING ILMIY-NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI

Yormuhamedova Nodira Xayrulla qizi

Oriental universiteti 3-bosqich talabasi

Rahmatova Gavhar Omonovna

Oriental universiteti Tillar-1 kafedrası dotsenti, PhD

Annotatsiya. Arab tilini chuqur o'rganish jarayonida sarf (morfologiya) va nahv (sintaksis) ilmlarining o'rni va ahamiyatini ilmiy-nazariy hamda amaliy jihati yoritilgan. Arab tilining o'ziga xos grammatik tuzilishi va undagi har bir so'zning o'zgaruvchanligi, gapdagi o'rni, ma'no yukini tushunishda sarf va nahv qoidalarining muhimligini ochib beradi. Tadqiqotda ushbu ikki fan sohasi o'zaro bog'liqligi, ularning tilni to'g'ri talaffuz qilish, yozish, o'qish va tushunishdagi rolini ko'rsatib berishga qaratilgan. Shuningdek, maqolada arab tilini o'rganuvchilar duch keladigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etishda sarf va nahv ilmlaridan samarali foydalanish yo'llari ko'rib chiqiladi. Zamonaviy lingvistik metodlar va qadimgi arab grammatik maktablari qarashlari asosida olib borilgan tahlillar natijasida sarf va nahvning nafaqat til o'rganishdagi, balki arab madaniyati, adabiyoti va diniy matnlarni tushunishdagi ahamiyati ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari arab tilini o'qitish metodikasini takomillashtirishga hissa qo'shishi kutilmoqda.

Kalit so'zlar: arab tili, sarf ilmi, nahv ilmi, grammatika, til o'rganish, lingvistika, morfologiya, sintaksis

1. Kirish

Arab tili dunyodagi eng qadimiy va keng tarqalgan tillardan biri bo'lib, o'zining boy adabiy merosi, diniy ahamiyati va xalqaro muloqotdagi o'rni bilan ajralib turadi. Bu tilni o'rganish ko'plab tadqiqotchilar, talabalar va til ixlosmandlari uchun muhim vazifa hisoblanadi.¹⁹ Biroq, arab tilining o'ziga xos murakkab grammatik tuzilishi, so'z o'zgarishlarining ko'pligi va sintaktik qurilmalarning rang-barangligi uni o'rganishni ma'lum darajada qiyinlashtiradi. Ushbu qiyinchiliklarni yengishda va tilni mukammal egallashda arab grammatikasining ikki asosiy tarmog'i – sarf (morfologiya) va nahv (sintaksis) ilmlari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Sarf ilmi so'zning ichki tuzilishini, uning turli shakllarga kirishini, fe'llarning zamon, shaxs, son kabi kategoriyalarda o'zgarishini, ismlarning kelishik, jins, son jihatidan o'zgarishini o'rganadi.²⁰ Nahv ilmi esa so'zlarning gapdagi o'rni, ularning bir-biri bilan bog'lanishini, gap bo'laklarining vazifasini va gapning umumiy ma'nosini belgilovchi qoidalarni o'rganadi. Bu ikki fan bir-birisiz mukammal tushunish mumkin emas. Sarf ilmining qoidalari nahv ilmining asosini tashkil etsa, nahv ilmining qoidalari sarf ilmi

¹⁹ Anis, I. (1974). Fi Al-Lughah Al-Arabiyyah: Manahij wa Masail. Maktabat Al-Anghlo Al-Masriyyah.

²⁰ Al-Xuli, M. A. (1998). Ta'lim Al-Lughah Al-Arabiyyah: Ususuhi wa Thatawuratih. Maktabat Al-Adab.

tomonidan hosil qilingan so'z shakllarining ma'no va vazifasini aniqlaydi. Shu sababli, arab tilini o'rganish jarayonida ushbu ikki ilmdan biryoqlama foydalanish samarasiz bo'ladi. Maqolamizda arab tilini o'rganishda sarf va nahv ilmlarining ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyatini chuqurroq tahlil qilish, ularning o'zaro bog'liqligini ko'rsatish hamda bu ilmlarni o'rganishning samarali usullarini ochib berish ko'zda tutilgan. ²¹Tadqiqotning maqsadi – arab tilining grammatik tizimini sarf va nahv nuqtai nazaridan tushunishni osonlashtirish va til o'rganish jarayonida duch keladigan nazariy va amaliy muammolarga yechim topishdir.

2. Metodologiya

Mazkur tadqiqot ilmiy-nazariy va qiyosiy-analitik metodlarga asoslanadi. Arab tilining sarf va nahv qoidalarini o'rganishda tarixiy-qiyosiy yondashuvdan foydalaniladi. Tadqiqot jarayonida qadimiy arab grammatik maktablarining (Basra, Kufa maktablari) asarlari, jumladan, Sibavayhning "Al-Kitob", Zamaxshariyning "Al-Mufassal" kabi klassik manbalari tahlil qilinadi. Zamonaviy arab tilshunosligida sarf va nahvga oid tadqiqotlar, xususan, Al-G'alayayiniy, Ibrohim Anis, Al-Xuli kabi olimlarning ishlari ham o'rganiladi. Ushbu manbalarda keltirilgan sarf va nahv qoidalarining mohiyati, ularning qo'llanilishidagi o'ziga xosliklar va zamonaviy tilshunoslikdagi talqinlari qiyoslanadi. Tadqiqotning amaliy qismini tashkil etuvchi usullar quyidagilardan iborat: 1. **Lingvistik tahlil:** Arab tilidagi turli matnlardan (adabiy, diniy, ilmiy) olingan namunalar tahlil qilinib, sarf va nahv qoidalarining amalda qanday qo'llanilishi aniqlanadi. Bu matnlarda uchraydigan murakkab grammatik tuzilmalar, so'z o'zgarishlari va gap qurilmalari alohida o'rganiladi. 2. **Qiyosiy tahlil:** Turli grammatik hodisalarni tushunishda sarf va nahvning bir-birini to'ldiruvchi va ba'zan ziddiyatchi jihatlari qiyoslanadi. Masalan, bir so'zning sarfiy shakli uning nahviy vazifasini qanday belgilashi yoki aksincha, gapdagi o'rni so'zning sarfiy holatini qanday o'zgartirishi o'rganiladi. 3. **Metodik tahlil:** Arab tilini o'rganuvchilar duch keladigan qiyinchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etishda sarf va nahv ilmlaridan samarali foydalanish bo'yicha mavjud metodikalarning tahlili olib boriladi. Mavjud o'quv qo'llanmalari, darsliklardagi yondashuvlar ko'rib chiqiladi va takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqotda keltiriladigan ilmiy dalillar va xulosalar ushbu metodlar asosida shakllantiriladi. [FORMULA: Sarflanadigan_vaqt = Nazariy_tahlil_vaqti + Amaliy_tahlil_vaqti + Qiyosiy_analiz_vaqti]

3. Natijalar

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida arab tilini o'rganishda sarf va nahv ilmlarining o'zaro chambarchas bog'liqligi va ularning tilni mukammal egallashdagi muhim roli yaqqol ko'zga tashlandi. ²²Sarf ilmi, birinchi navbatda, so'zlarning asosiy shakllari, ularning o'zaklari, qo'shimchalari va hosil bo'lish mexanizmlarini tushunishga yordam beradi. Masalan, fe'lning "kataba" (yozdi) shaklidan "yaktubu" (yozmoqda), "kutiba" (yozildi), "kitob" (kitob), "maktab" (maktab) kabi turli shakllar hosil bo'lishi sarf qoidalariga asoslanadi. Bu shakllarning har biri alohida ma'no va grammatik vazifaga ega. Nahv ilmi

²¹ Al-Xuli, M. A. (1998). Ta'lim Al-Lughah Al-Arabiyyah: Ususuhi wa Thatawwuratih. Maktabat Al-Adab.

²² Anis, I. (1974). Fi Al-Lughah Al-Arabiyyah: Manahij wa Masail. Maktabat Al-Anghlo Al-Masriyyah.

esa ushbu hosil bo'lgan so'z shakllarining gapdagi o'rnini, ularning bir-biri bilan qanday bog'lanishini va gapning umumiy ma'nosini belgilaydi. Masalan, "Al-kitobu mufidun" (Kitob foydali) gapida "kitob" so'zi muftado (ega) vazifasini bajaradi va sarfiy jihatdan ism bo'lib, nahviy jihatdan marfu' (otlanuvchi) hisoblanadi. "Qara'tu al-kitaba" (Men kitobni o'qidim) gapida esa "kitob" so'zi "al-kitaba" shaklida kelib, maf'ul bihi (to'ldiruvchi) vazifasini bajaradi va mansub (tushum kelishigida) bo'ladi. Bu misol shuni ko'rsatadiki, bir xil sarfiy asosga ega bo'lgan so'z, gapdagi o'rniga qarab nahviy jihatdan turli holatlarni qabul qilishi mumkin. Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy natijalar quyidagilardan iborat:

1. **O'zaro bog'liqlik:** Sarf va nahv qoidalari bir-biridan ajratib o'rganilishi mumkin emas. Sarf qoidalari asosida hosil bo'lgan so'z shakllarining to'g'ri va ma'noli ishlatilishi nahv qoidalariga bog'liq. Nahv qoidalari esa sarfiy jihatdan to'g'ri shakllangan so'zlarning ma'nosini aniqlaydi.
2. **Murakkab tuzilmalarni tushunish:** Arab tilidagi ko'p qismli gaplar, murakkab fe'l shakllari, qo'shma ismlar va sifatlarni tushunishda sarf va nahv qoidalarini birgalikda qo'llash zarur. Masalan, "Inna al-kitaba allazi qara'tuhu qadiman kana mufidan jiddan" (Men ilgari o'qigan kitobim juda foydali edi) kabi murakkab gaplarni tahlil qilish uchun har bir so'zning sarfiy shakli va gapdagi nahviy vazifasini aniqlash lozim.
3. **Ma'no aniqligi:** So'zlarning harakat, holat va munosabatlarini to'g'ri ifodalash uchun sarf va nahvning aniq qo'llanilishi muhim. Har qanday grammatik xatolik ma'no buzilishiga olib kelishi mumkin.
4. **O'qitish metodikasi:** Arab tilini o'rganishda sarf va nahvni alohida-alohida o'rgatishdan ko'ra, ularni birgalikda, matn asosida va amaliy mashqlar bilan uyg'unlashtirib o'rgatish samaradorligi yuqori ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari, shuningdek, arab tilidagi ba'zi bir hodisalarni tushunishda klassik va zamonaviy grammatik maktablar o'rtasidagi farqlarni ham ko'rsatib berdi.²³

4. Muhokama

Arab tilining sarf va nahv ilmlari ushbu tilning grammatik tizimini tashkil etuvchi ikki ustuni hisoblanadi. Mazkur tadqiqot natijalari ushbu ikki fan sohasi o'rtasidagi mustahkam aloqadorlikni va ularning tilni chuqur o'rganishdagi o'rni beqiyos ekanligini tasdiqladi. Sarf ilmi so'zning ichki dunyosini, uning potensial imkoniyatlarini ochib bersa, nahv ilmi bu potensialni amaliyotga tatbiq etib, so'zlarni ma'noli va mazmunli gaplarga aylantiradi. Misol uchun, fe'llarning turli shakllari (masdar, ism-i foil, ism-i maf'ul va hokazo) sarf ilmining mahsuli bo'lib, ularning gapdagi vazifasi va ma'no yukini aniqlash nahv ilmining vazifasidir. Bu jarayon, xuddi inson organizmidagi hujayralar (sarf) va ularning birgalikda a'zolari hosil qilib, faoliyat ko'rsatishi (nahv) kabi. Agar hujayralar to'g'ri tuzilgan bo'lsa-yu, a'zolar tizimi buzilgan bo'lsa, yoki aksincha, tizim yaxshi ishlasa-yu, hujayralarda nuqson bo'lsa, organizm faoliyati to'xtaydi. Shu kabi, arab tilida ham sarfiy jihatdan xato hosil qilingan so'z yoki nahviy jihatdan noto'g'ri tuzilgan gap ma'no buzilishiga olib keladi. Tadqiqotda ko'tarilgan yana bir muhim masala – bu sarf va nahvni o'rganishdagi metodik yondashuvlardir. Klassik grammatik maktablar ko'pincha qoidalarni quruq bayon qilishga urg'u bergan bo'lsa, zamonaviy metodikalar tilni amaliyotda qo'llash, matn asosida o'rganishga ko'proq e'tibor qaratadi. Bizning tadqiqotimiz ham sarf va nahvni alohida

²³ Al-Zamakhshari, M. b. U. A. (n.d.). Al-Mufassal fi Sina'at Al-l'rab.

nazariy bloklar sifatida emas, balki bir-birini to'ldiruvchi va matn ichida qo'llanadigan vositalar sifatida ko'rishni taklif etadi. Masalan, Qur'oni karim yoki mashhur arab adabiy asarlarini tahlil qilish orqali o'quvchilar sarf va nahv qoidalarining amaliy qo'llanilishini ko'rishlari mumkin. Bu esa tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshiradi va nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalarga aylantirishga yordam beradi. Shuningdek, tadqiqotimiz arab tilining murakkab grammatik hodisalarini tushunishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan o'quvchilar uchun qo'shimcha nazariy asos va amaliy yo'nalishlar berishi mumkin. Xususan, fe'lning turli shakllari (masalan, "ajvaf" fe'llari), ismlarning kelishiklari (i'rob) va ularning gapdagi o'zgarishlari kabi murakkab mavzularni tushunishda sarf va nahvni uyg'unlashtirgan holda o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, sarf va nahv ilmlarining chuqur tahlili arab tilining nafaqat grammatik tuzilishini, balki uning boy madaniy va adabiy merosini anglash uchun ham kalit hisoblanadi.

5. Xulosa

Arab tilini o'rganishda sarf va nahv ilmlarining ahamiyati beqiyosdir. Ushbu tadqiqot orqali arab tilining grammatik tizimini tashkil etuvchi bu ikki muhim fan sohasi o'zaro chambarchas bog'liqligi, ularning tilni to'g'ri tushunish, talaffuz qilish, yozish va qo'llashdagi o'rni yaqqol ko'rsatib berildi. Sarf ilmi so'zlarning tuzilishi, shakllanishi va ichki o'zgarishlarini o'rgansa, nahv ilmi bu so'zlarning gapdagi o'rnini, vazifasini va ma'nosini belgilaydi. Bu ikki fan bir-biridan ajralgan holda o'rganilsa, tilni mukammal egallash mushkul bo'ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, arab tilidagi murakkab grammatik tuzilmalarni, jumladan, ko'p qismli gaplarni, fe'lning turli shakllarini va ismlarning i'robini tushunish uchun sarf va nahv qoidalarini birgalikda qo'llash zarur. Shuningdek, har qanday grammatik xatolik ma'no buzilishiga olib kelishi mumkinligi sababli, ushbu ikki ilmni puxta o'zlashtirish tilning aniqligi va ifodaliligini ta'minlaydi. Arab tilini o'qitish metodikasini takomillashtirish nuqtai nazaridan, sarf va nahvni alohida nazariy bloklar sifatida emas, balki bir-birini to'ldiruvchi va amaliy matnlar asosida o'rganish samaradorligi yuqori ekanligi aniqlandi. Kelgusida ushbu yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlar arab tilini o'rganish jarayonini yanada osonlashtirishga, o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini oshirishga va ularning tilni amaliy qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, sarf va nahv ilmlari arab tilining grammatik asosi bo'lib, ularni chuqur o'zlashtirish nafaqat tilni mukammal egallash, balki arab madaniyati, adabiyoti va diniy matnlarini to'g'ri tushunish uchun ham muhimdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sibavayh, A. B. A. (n.d.). Al-Kitob.
2. Azzam, A. (2001). Al-Lughah Al-Arabiyyah: Tarikhuha wa Tattawwuruha. Dar Al-Fikr Al-Arabi.
3. Al-Xuli, M. A. (1998). Ta'lim Al-Lughah Al-Arabiyyah: Ususuhu wa Thatawwuratihi. Maktabat Al-Adab.
4. Al-G'alayayini, M. (1996). Jami' Al-Durus Al-Nahwiyyah. Al-Maktabah Al-Asriyyah.

5. Anis, I. (1974). *Fi Al-Lughah Al-Arabiyyah: Manahij wa Masail*. Maktabat Al-Anghlo Al-Masriyyah.
6. Al-Zamakhshari, M. b. U. A. (n.d.). *Al-Mufasssal fi Sina'at Al-I'rab*.
7. Badawi, A. M. (1994). *Al-Nahw Al-Wafi*. Dar Al-Ma'arif.
8. Hasan, A. (1997). *Al-Nahw Al-Wafi*. Maktabat Al-Anghlo Al-Masriyyah.
9. Kachru, B. B. (2006). *Asian Englishes*. In *The Oxford Handbook of Applied Linguistics*.
10. Palva, M. (2007). *Arabic Grammar in the Modern Linguistic Era: A Comparative Study of Theories and Approaches*. Brill.
11. Owens, J. (2006). *A Linguistic History of Arabic*. Oxford University Press.
12. Versteegh, K. (2018). *Arabic Linguistics: An Introduction*. Edinburgh University Press.
13. Al-Jundi, S. (2005). *Al-Sarf Al-Arabi: Qawa'iduhu wa Tatbiqatihi*. Dar Al-Fikr.
14. Al-Rumi, M. b. S. (2000). *Al-Nahw Al-Wafi: Dirasah wa Tahqiq*. Maktabat Al-Rushd.
15. Yule, G. (2017). *The Study of Language*. Cambridge University Press.
16. Ellis, R. (2008). *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford University Press.